

FEHÉR KRISZTINA

babák a hangok világában

Test és lélek

SOROZATSZERKESZTŐ:
KOVÁCS ILONA – PLÉH CSABA

FEHÉR KRISZTINA

babák a hangok világában

A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap
a kiadói program keretében támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

Lektorálta: PLÉH CSABA
SIPTÁR PÉTER

Copyright © Fehér Krisztina, Typotex, Budapest, 2017
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 933 9
ISSN 1417-6793

Témakör: *nyelvtudomány, gyermeknyelv*

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu
és a [facebook.com/typotexkiado](https://www.facebook.com/typotexkiado) oldalakon értesülhet.

KIADJA A TYPOTEX ELEKTRONIKUS KIADÓ KFT.
Felelős kiadó: Votisky Zsuzsa
Főszerkesztő: Horváth Balázs
A kötetet gondozta: Leiszter Attila
Borítóterv: Somogyi Péter
Művészeti vezető: Sosity Beáta
Készült a Kódex Könyvgyártó Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Marosi Attila

Lacikának

TARTALOM

KÜLÖNLEGES TALÁLKOZÁS

Nyelvtanórák és babák	11
Miről szól a könyv?	13

1. fejezet | MEGSZÜLETETT A BABA

Beszélő cumik	15
Síró újszülöttek	17

2. fejezet | ELSŐ RANDEVÚ A NYELVEL

Anya csak egy van	19
Hol a kezdet kezdete?	21
Szerelem első hallásra	24

3. fejezet | A NAGY ŐK

Angolt és tagalogot hallgatunk	25
Kétnyelvű magzatok	27
Sok kicsi sokra mehet	28
Szerelmek és vonzalmak	30
Kiestünk a ritmusból?	31
Szívárványok és arányok	32
Beszédhangmérnökök – nagyban és kicsiben	34

4. fejezet | BABÁK A BÁBELI TORONYNÁL

Hangzavarban	38
Indák és ingák	40
Tartsuk a távolságot?	41
Nyelvek és nyelvjárások útvesztőjében	42
Hebegünk és habogunk	44
Mekk Elek remekelhet	47

5. <i>fejezet</i> ANYANYELVRE HANGOLVA	52
Világító lámpák és doboló nyuszik	53
Porszívófejek, hajbúrák, úszósapkák	56
Hindi, japán vagy angol?	58
A Nagy Átrendeződés	60
Koreai nyelvlecke – kezdőknek és újrakezdőknek	62
Nem a győzelem a fontos	64
Lengyel, magyar – két jó barát	65
Mérlegen a világ nyelvei	66
Gazdálkodj okosan!	67
6. <i>fejezet</i> AMIKOR ÁLDÁS A BÁBELI ÁTOK	
Egy csapatban játszunk	69
Sánták, kibicek és nyelvészek	71
Az árulkodó nyelv	72
Mi és Ők	73
Otthon, édes otthon	76
Beszélő varázsdobozok	77
Az okosabb és a kedvesebb	82
Itthon, édes itthon	84
7. <i>fejezet</i> BÁBEL KÉTNYELVŰ GYERMEKEI	88
Nyávog vagy hápog?	89
A nyelvoktatás forradalma	91
Mandarin nyelvtanfolyam – csecsemőknek	92
A bábeli örökség	94
Egy gyerek, két nyelv	94
Két lábon járó zsebszótárak	96
A legifjabb gondolatolvasók	97
Kétnyelvűség – bölcsőtől a sírig	99
8. <i>fejezet</i> A NAGY TÁRSASJÁTÉK	101
Fejtörő tudósoknak	102
Van benne valami	103
Barkochba baba módra	105
Kérdezz-felelek	106
Ötletek és próbák	108

<i>9. fejezet</i> PÁRKERESŐBEN	110
Párban és páratlanul	111
Felcserélt nevek	112
Mégsem kettőn áll a vásár	113
Páros rímek – rímes párok	114
A gyermeki nézőpont	117
<i>10. fejezet</i> A TITKOS RECEPT	120
Hétköznapi kódfejtők	121
Hangok és harangok	124
Mágnesek és prototípusok	126
Ismétlődés a tudás anyja	129
A színe meg a fonákja	130
Központi Hangstatisztikai Hivatal	133
<i>11. fejezet</i> BESZÉDKÓDOK TALÁLKOZÁSA	135
Barcelonai nyaralás	136
A bíró okos leánya	138
A Bobobók anyanyelve	139
Nyelvek és vargabetűk	140
Újra itthon	142
<i>12. fejezet</i> DAJKÁK ÉS MINTÁK	
Gyerekek és beszélgetések	144
Kövess a mintát!	145
Dajkanyelv és gügyögés	146
Ritka, mint a fehér holló?	148
Szavak és tettek	151
Tetszik vagy nem tetszik?	153
Kutatók és dajkák	154
Hanganyag a legjobb minőségben	157
Nyelvtanulás – nagy mellénnyel	160
A Nagy Nyelvelsajátítási Projekt	162
<i>13. fejezet</i> A HANGSOROK FELFEDEZÉSE	163
Kitisztul a kép	164
Dalszövegeket tanulunk	165
Szótárfüzet helyett	167

<i>14. fejezet</i> AZOK A BŰVÖS SZÓTAGOK	171
Itt a szótag, hol a szótag?	172
Szótagok az elmében	173
Teve tuvudsz ivígy bevezévélnivi?	174
Látogatás az óvodába	176
Az iskolapadban	179
Egyedül és társaságban	180
<i>15. fejezet</i> A SZÓHATÁROKAT FESZEGETJÜK	183
Hangok találkozója	184
Nem ismerünk lehetetlent?	186
A jó szomszéd	187
Megint statisztikázunk	191
Esélyeket latolgatva	192
Sebességre kapcsolva	194
<i>ÓRLÁSOK VÁLLÁN</i>	196
<i>Felhasznált szakirodalom</i>	199
<i>Az irodalmi idézetek forrásai</i>	209
<i>Név- és tárgymutató</i>	211

KÜLÖNLEGES TALÁLKOZÁS

Nyelvészként gyereknyelvkutatással, hangtannal és szociolingvisztikával foglalkozom. Amikor a gyerekek nyelvét vizsgálom, a legfiatalabb korosztálynak, a csecsemőknek a tanulási folyamataira koncentrálok. Amikor az emberi nyelv hangjainak elemzésével bíbelődöm, az a célom, hogy többet tudjak meg arról, hogy a beszédhangok, amelyeket mindennapi beszélgetéseinkben hallhatunk, hogyan szerveződnek nyelvi rendszerré az elmében. Szociolingvistiként pedig a nyelv szüntelen változása és örök változatossága érdekel.

Ez a könyv tulajdonképpen kísérlet arra, hogy ezeket a kutatási területeket közérthetően összekapcsolja, és eredményeikből egy kis ízelítőt adjon az olvasónak. A csecsemők nyelvelsajátítását nyomon követve bemutatja, milyen az, ha két nyelvészeti terület, a hangtan és a szociolingvisztika találkozik a babákkal és a kutatókkal.

NYELVTANÓRÁK ÉS BABÁK

Az iskolai nyelvtanórán sok mindent tanulunk a nyelvről. Például azt, hogy a mondatokban a *hol?* kérdésre felelő szavak helyhatározók, hogy a *kerékpár* és a *bicikli* szinonimák (rokon értelmű szavak), hogy az *alszik* igének *alsz-*, *alud-*, *alv-*, *al-* tövváltozatai vannak, hogy a *-ságl/-ség* egy főnévképző toldalékpár.

Persze nyelvi változásokról is hallunk a tananyagban. Így például arról, hogy a finnugor *kalából* a magyarban *hal* lett, és hogy két korai szövegméltünk, a *Halotti beszéd és könyörgés* (1192–1195 között), valamint az *Ómagyar Mária-siralom* (1300 körül) óta sokat változott a magyar nyelv.

A nyelvi változatosság is szóba kerül, amikor a magyar nyelvjárássokról esik szó. Az iskolai nyelvtankönyvben például olvashatunk arról, hogy eltérő nyelvjárású emberek más szavakat használnak (a Nyírségben *pulyának* nevezik a gyereket, Erdélyben *buletinnek* a személyi igazolványt stb.). Hallhatunk arról is, hogy a magyar nyelvterület különböző részein máshogy todalékolnak (például Szatmárban nem *bútort*, hanem *butrot* vesznek, Borsodban pedig nemcsak felszólításkor, hanem egyszerű tényközlés esetén is azt halljuk, hogy *most megigyuk a kólát*).

Hangtanról is esik szó. A tanárok igyekeznek megtanítani nekünk a magyar beszédhangok hangképzési jegyeit, a „hangtántáblát”. Arra is vállalkoznak, hogy a beszédjelenségeket „szabályokba” foglalva olyan dolgokat ismertessenek meg velünk, mint például azt, hogy a *színpad* valójában *szímpadnak* hangzik, a *tévhit* meg kiejtve mindig *téfhit*.

Ezek egytől egyig szükséges ismeretek a nyelv természetének megértéséhez, az iskolában mégis az az érzésünk, mintha a nyelvtanórák tananyaga valami tőlünk egészen messzi galaxis nyelvéről szólna, és nem a miénkről. Talán emiatt nem is szerettük a nyelvtanórákat, a tananyagot száraznak és magunktól távolinak gondoltuk. Olyan érzésünk volt, mintha az ottani kijelentések elszakadtak volna azoktól, akik a nyelvet ténylegesen létrehozzák és működtetik.

Mintha a nyelv a mondatábrákban, az alaktani és szófaji elemzésekben önálló életre kelt volna, hogy kőbe vésett szabályok és szólisták formájában ijesszen el minket. Mintha a szavaknak tőlünk függetlenül is lett volna jelentésük, és még a zöngésségi hasonulások, összeolvadások is Platón ideáinak absztrakt világában mentek volna végbe – messze tőlünk, emberektől.

A nyelvtanórákkal szembeni ellenérzésünk nem is annyira légből kapott. A nyelvtankönyvekben viszonylag ritkán találkozunk az *ember*, *beszélő*, *hallgató* szavakkal. A gyerekek nyelvéről pedig egyáltalán nem is esik szó a nyelvtankönyvekben, még kevésbé az egészen fiatalok nyelvelsajátításáról: a babák, csecsemők, újszülöttek teljesen hiányoznak az iskolai nyelvtanórákról, nem is beszélve a magzatokról.

A híres német klasszikus filozófus, Johann Gottfried Herder úgy gondolta, hogy ha egy jelenséget alakulásának folyamatában értünk meg, akkor magát a jelenséget értjük meg. Kétségtelenül igaza volt. A nyelvelsajátítás menetét tanulmányozva az emberi nyelv világa végre „testközelből”, változás közben és a maga változatosságában tárulhat elénk. Olyan lehetőség ez, amit kár volna kihagyni. A gyerekek, már az egészen kicsiket is beleértve, méltatlanul maradnak ki a nyelvtankönyvek stáblistájából.

MIRŐL SZÓL A KÖNYV?

Ez a kötet a gyerekeknek, közülük is a legfiatalabbaknak kívánja nyelvi kérdésekben megadni a szót. Azért, hogy a csecsemők is elmondhassák, hogyan élnek meg az emberi nyelv változó és változatos természetét, amikor életük első évében anyanyelvük hangjainak és hangsorainak tanulásával vannak elfoglalva.

Ebben a könyvben a gyereknyelvi kutatásoknak egy speciális szeletét igyekszem bemutatni: egészen pontosan azt a szűkebb területét, amelyik a csecsemők hang- és hangsorészlelésével foglalkozik. Az olvasó a nyelvelsajátítás első egy évének kalandját ismerheti meg, amit a csecsemők a hangok változó és változatos világában élnek át. Ezt „forró nyomon”, de mégsem szigorú időrendben, hónapról hónapra haladva teheti meg. Kicsit kacskaringósabban, ám talán annál érdekesebben.

A könyvnek főszereplői, de nem kizárólagos szereplői a babák. Lesznek kitérők, amelyek kiindulópontját viszont mindig a csecse-

mők adják. Az egyéves kor alatti babák nyelvelsajátításának egyes lépcsőfokain felmerülő, a hangokkal, azok változatosságával és változékonyságával kapcsolatos kérdéseinkre, problémáinkra többször úgy kapunk majd választ, hogy óvodákba, iskolákba is ellátogatunk, vagy történetesen a magyar nyelvterület különböző tájaira barangolunk, és a nyelvjárásokkal ismerkedünk. Ezek során az olvasó az emberi nyelv hangrendszeréről olyan információkat kap, amelyeket a babák mondanak el, továbbá olyan kérdésekkel szembesül, amelyeket a csecsemők vetnek fel, és a nagyobb gyerekek, néha pedig a felnőttek válaszolnak meg.

Ez a kötet nem gyerekknevelési tanácsadó kézikönyv, hanem a nyelv iránt érdeklődő olvasónak szól. Arra törekszik, hogy az egyéves kor alatti babák nyelvelsajátításának példáján keresztül mutasson meg valamit abból, ami a nyelvtanórákról hiányzott. Az a célja, hogy egy izgalmas utazást tegyen a babák és hangok világába, ezáltal pedig felfedeztesse az olvasóval: az emberi nyelv változása és változatossága sokkal lenyűgözőbb, mint ahogyan azt az iskolai szabályokból és szólistákból eddig gondolhatta.

A könyvbeli utazás egyúttal egy tudományos rejtvényfejtő kaland is. Nem egyszerűen elmondja, hogy mire jutottak a csecsemőkkel foglalkozó pszichológusok és nyelvészek, hanem többször az olvasóval együtt indul felfedezőútra, hogy kitalálja, milyen módszerekkel is lehet megtudni a nyelvről, hangokról valamit, ha valaki olyan fiatalokat szeretne megkérdezni erről, mint az egyéves kor alatti babák.

Persze, ha valaki kifejezetten a nyelvelsajátítás iránt érdeklődő szülőként, nagyszülőként olvassa ezt a könyvet, a csecsemők tanulási folyamatairól a könyv végére ő is egy egészen részletes képet kaphat. Megtudhatja, hogy mi zajlik a babák fejében, ami a hangok és hangsorok tanulását illeti. Emellett olyan információkat is kaphat, amelyek kifejezetten praktikus kérdésekben adhatnak tájékoztatást, így például abban, hogy „gügyöghet”-e gyerekéhez, mit tegyen egyes nyelvű házasság esetén vagy egy nyelvjárási környezetben nevelkedő babával.

1. MEGSZÜLETETT A BABA

Azt mondják, már az újszülöttek felismerik anyanyelvüket. Sőt, mintha más nyelvekkel szemben ez iránt valami eredendő lojalitást is éreznének, mintha a szívük kezdettől fogva az anyanyelvükhöz húzna. Eszerint a magyar újszülött a magyar nyelvért rajong, a francia a franciáért, a német a németért stb., egyszóval: mindenki a sajátjáért, mégpedig szinte azonnal.

Vajon van ennek a meglepő kijelentésnek bármiféle alapja, vagy ez is csak egy jól hangzó „városi legenda”, amit a büszke szülők és az anyanyelv szerelmesei terjesztettek el? Kérdés, hogy egyáltalán hogyan lehet mindezt kideríteni, mikor jól tudjuk, hogy az újszülöttektől hiába várnánk, hogy erről szavakkal bármit is meséljenek nekünk.

BESZÉLŐ CUMIK

Peter Eimas azt szeretne volna tanulmányozni, hogy mit érezkelhet egy néhány hónapos csecsemő az őt körülvevő emberek nyelvéből. 1971-ben zseniális gondolata támadt, amivel méltán írta be magát a gyereknyelvkutatás történelemkönyvébe. Kollégájával és két diákjával tulajdonképpen egy „beszélő cumit” készített. A szenzorral összekötött cumi a csecsemők szopási gyakoriságát mérte, mialatt

különböző hangsorokat hallgattattak velük. De mi köze ennek a nyelvi képességhez?

Amikor a csecsemők valamilyen új dolgot észlelnek a környezetükben, érdeklődnek, és ennek jeleként – ha éppen cumiznak – a szopásuk intenzívebbé válik. A „beszélő cumi” kitalálói a babák viselkedésének éppen erre a jellemzőjére alapoztak. Amikor bekapcsolták a magnót, a csecsemők rögtön felfigyeltek arra, hogy valami beszélni kezdett, és a korábbinál gyorsabban szoptak. A lejátszott hanganyag azonban idővel megszokottá vált a számukra, és már nem volt túl érdekes nekik, ennek megfelelően cumizási tempójuk fokozatosan csökkent.

Mi történik, ha a magnó egyszer csak valami mást mond? Az újdonság hallatán a csecsemők hirtelen megint gyorsabban szopnak, ha pedig az egyik hanganyag netán még jobban is tetszik nekik, akkor ennek a megjelenése után a szopásuk gyakorisága hosszabb ideig mutat nagyobb értéket, mint amikor a másik szólal meg. Mindez persze csak abban az esetben lesz így, ha a babák érzékelik a váltást, azaz észreveszik az eltérést a kétféle nyelvi anyag között, mert ha nem, akkor bizony a korábbihoz hasonló komótosással még lassabban cumiznak majd tovább.

Így amikor a „beszélő cumi” a csecsemők anyanyelvén és egy idegen nyelven szólal meg, a szopásgyakoriság változása elárulja, hogy a babák különbséget tesznek-e a két nyelv között, és ha igen, valamilyik jobban tetszik-e nekik a másikhoz képest. Eimasék ötlete annyira egyszerű és nagyszerű, hogy az szinte zavarba ejtő: a teszt könnyen elvégezhető, megbízható, ráadásul az újszülötteknél is alkalmazható.

Bármennyire meghökkentő is, minden beszélő cumi arról árulkodik: nem pusztán szóbeszéd, hanem érvényes megállapítás, hogy a babák közvetlenül születésük után nemcsak elkülönítik anyanyelvüket más, ritmikailag különböző nyelvektől, de anyanyelvük jobban is tetszik nekik.

Amikor a nyolcvanas évek végén Jacques Mehler munkatársaival negyven, egynyelvű francia területről származó, négynapos babát

tesztelt beszélő cumival, és francia–orosz hanganyagot játszott le nekik, azt tapasztalta, hogy az újszülöttek a két nyelvet eltérőnek érzékelik, ráadásul a kettő közül a francia, vagyis az anyanyelvük tetszik nekik jobban. De hasonló eredménnyel zárultak az angol és spanyol, az amerikai és svéd újszülöttekkel végzett vizsgálatok is. És persze ugyanerről számolnának be a néhány napos magyar csecsemők beszélő cumijai is. A nyelvek és babák sorát még hosszan folytathatnánk, a lényeg minden esetben ugyanaz: az újszülöttek, függetlenül attól, hogy a Föld melyik pontján születtek, két, ritmikailag különböző nyelv közül mesteri érzékkel választják ki anyanyelvüket.

S Í R Ó Ú J S Z Ü L Ö T T E K

A csecsemő nemcsak hallja azokat a hangsorokat, amiket a környezetében élő emberek mondanak, de – a szülőket nemegyszer bosszantva vele – rendszeresen előáll saját hangos produkcióval is: sír. Ezt a hanganyagot az újszülöttektől, akár akarjuk, akár nem, megkapjuk, még hozzá igen nagy mennyiségben. Miért ne vizsgálnánk meg akkor ezt is?

A nyelvelsajátítással foglalkozó pszichológusok újabban pontosan ezt teszik. A babák sírásának hangsúly- és dallamjegyeit számítógép segítségével elemzik, és a szülők anyanyelvére jellemző motívumokat keresnek benne. Márpedig aki keres, az talál is.

2009-ben Birgit Mampe munkatársaival, Kathleen Wermkével, Angela Friedericivel, valamint Anne Christophe hatvan, három-öt napos, német és francia babát tanulmányoztak ilyen módszerrel. Azt vették észre, hogy a német újszülöttek sírása többször kezdődött magasabban és nyomatékkal, míg a franciáké inkább fordítva – éppen úgy, ahogy ez a német és a francia beszédre egyébként jellemző.

Az azóta eltelt nyolc évben magyar csecsemők sírását nem elemezték. De ismerve a magyar nyelv hangsúly- és dallamjegyeit,

azért valamit sejthetünk velük kapcsolatban is. A mi, magyar nyelvű környezetbe született újszülötteink feltehetően inkább német, mintsem francia társaikhoz hasonlóan sírhatnak. Határozott kezdő nyomatékkal és ereszkedő dallamívvvel panaszkodnak nekünk.

Akármilyen különösnek tűnik is, arról van szó, hogy a babák az első perctől fogva anyanyelvükön sírnak. A szülők ekkor joggal gondolják: mindegyikük egy-egy csoda, tele nyelvi titkokkal. Ha ez valóban titok, akkor viszont még korántsem fejtettünk meg mindent: rögtön újabb rejtélyekkel találjuk szemben magunkat. Nevezetesen azzal a két kérdéssel, hogy hogyan csinálják, és honnan van ez az anyanyelvük iránti korai „rajongás”.